

Ellinci Yılında 27 Mayıs Hareketi ve 1961 Anayasasının Türkiye’de Anayasal Kültürün Oluşumundaki Rolü

Seçil Karal Akgün*

ÖZET

50 yıl önce 27 Mayıs günü Türk Silahlı Kuvvetleri toplumu baskı altında tutan hükümetin TBMM’nde sayısal çoğunluğa sahip olsa da yasallığını yitirmiş sayılacağı noktasından hareket ederek Türkiye Cumhuriyeti tarihinde ilk kez gerçekleşen askeri hareketle hükümette kalmak uğruna Anayasayı bile gözardı eden Demokrat Parti’nin 10 yıllık iktidarına son verdi. Yönetime el koyan MBK, kısa zamanda gelecekte benzeri ihlallere olanak vermeyecek özellikler taşıyan bir anayasa yapılmasını ve halkoyuna sunulmasını sağladı. İçerdiği sosyal haklar, toplumsal güvence ve ulusal egemenliğin sarsılmasını önleyen demokratik kurumlarla Türkiye’yi tam anlamıyla çağdaş hukuk devleti yapan bu anayasanın kabulünü izleyen genel seçimden sonra da iktidarı sivil yönetime bıraktı. Hiç de demokratik olmayan bir şekilde hükümet olan askeri yönetimin önyak olduğu demokratik 1961 anayasası, dünyadaki en ileri anayasalardan biri olurken kamusal ve bilimsel gelişmelere tanıdığı geniş olanaklara topluma yepyeni ufuklar açtı. Böylece, anayasa ile 85 yıl önce tanışmakla birlikte bu önemli belgenin bireylere sağladığı hakları ve güveni tam olarak anlayamadığından denetleyicisi ve savunucusu da olamamış Türk toplumunda bu bilinci yerleştirecek anayasal kültürün oluşumuna büyük katkısı oldu.

Anahtar Kelimeler: 27 Mayıs Devrimi, 1961 Anayasası, Anayasal Kültür

27th OF MAY MILITARY INTERVENTION AND THE IMPACT OF 1961 CONSTITUTION IN ESTABLISHING CONSTITUTIONAL CULTURE WITHIN THE TURKISH SOCIETY

ABSTRACT

Military intervention of May 27,1960, the first in Republican Turkey, was the reaction of the Turkish Armed Forces to the Democratic Party government acclaimed by the mass of people a decade ago, but in the course of time, did not refrain from violating the Constitution in order to remain in power. The MBK (Commity of National Unity) which assumed the responsibility of sate administration advocated that governments exercising public pressure lost their legitimacy even if they held parliamentary majority. Although in power in an undemocratic way, it immediatly set out to provide Turkey a new, democratic constitution equipped with preventive articles for similiar violations. Thus, the referendum approved 1961 Constitution elevating the Turkish Republic to the level of a nationalistic, democratic, secular and social state, was based on human rights and the individual’s freedom. It also included new institutions which would audit and control its application and prevent the exploiting of national sovereignty as well. Its articles containing vast educational and scientific dimensions opened new horizons to the society. Hence, it contributed immensely to the development of constitutional understanding and culture the Turkish society was not able to gain over the 85 years of acquaintance with constitutionalism

Key words: the 27th May Revolution, 1961 Constitution, constitutional culture

* Prof. Dr., ODTÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Başkanı

Giriş

27 Mayıs sabaha karşı Türkiye, radyolardan yankılanan Gazi Osmanpaşa marşının yanı sıra tok bir sesin Türk Silahlı Kuvvetleri'nin (TSK) ülke yönetimine el koyduğunu bildiren tok sesle uyandı. Evlerde telefonun çok da yaygın olmadığı o günlerde erken kalkanların telaşla komşu kapılarını çalarak “radyonuzu açın!” diye yayıverdiği haber kısa zamanda bütün ülkede duyulurken aynı sesin tekrarladığı sokağa çıkma yasağı sonraki yıllarda ihtilal, *darbe* veya *muhtıra* olarak yaşanacak askeri hareketlerin ilkinin yaşayan halkı heyecan içinde kapı önlerinde, köşe başlarında toplanmaktan alıkoyamamıştı. O sıralar ülkenin genel gidişinden kaygı duyan birçok duyarlı kimsenin bekler duruma geldiği ve sevinçle karşıladığı bu eyleme on yıl önce gönenç söz vererek ezici oy çokluğuyla iktidara gelen Demokrat Parti'nin (DP) sözlerini tutamadıkça gitgide *benmerkezli* bir yönetime dönüşmesi, bu tutumuna karşı **yükselen** sesleri Anayasayı gözardı ederek baskı yoluyla susturmaya kalkması yol açmıştı. Türkiye’de yerleşmesi istenen demokrasinin daha fazla örselenmemesi için hiç de demokratik olmayan bir yöntemi seçmiş olsa da TSK'nin kalıcı olmadığını en yakın zamanda iktidarı siyasal sahibine devredeceğini gün boyu defalarca duyurarak açıklaması, cuntaların kolay gitmediğinden kaygılanan yüreklere su serpti. Nitekim bu sözünü tutan TSK, dünya tarihinde belki de bir ilki gerçekleştirdi ve bir buçuk yıl içinde yeni bir seçim yasası ve Anayasa yapılıp yürürlüğe girmesini sağlayarak iktidarı seçim yoluyla sivile bıraktı. Harekâtın en büyük getirisi bu anayasa olduğundan 27 Mayıs, 12 Eylül 1980’de başka bir askeri harekâtla kaldırılana kadar *Hürriyet ve Anayasa Bayramı* idi.

Aslında ihtilal, yönetimden memnunsuzluğun başkaldırıyla giderilmesini temsil ettiğinden ve güç kullanılarak gerçekleştiğinden hiç de yeğlenen bir olay değildir. Demokratik toplumlarda siyasal mutsuzluğun seçim sandığında çözümlenmesi istenir. Ama tarih boyunca, hukuksuzluğu seçen yönetimlerden yakınmalar dayanma gücünü aşınca kimileri tahtları taçları yıkan kimileri de karşı ihtilallerle son bulan askeri veya sivil ihtilaller yapılmıştır. Kalıcı sonuçlar getirenleri çoğu kez farklı bir yönetim biçimi ve yeni anayasa ile topluma mal olmuştur. 27 Mayıs’ı gerçekleştiren TSK daha ilk duyurularında Türkiye Cumhuriyeti’nin, temel ilkelerinin ve siyasal bağlantılarının değişmediğini açıklarken, yönetime el koyma nedeni temel hukuk sisteminin çiğnenmesi olduğundan, hiç vakit geçirmeden benzer bir girişime olanak veremeyecek nitelikleri olan yeni bir anayasa hazırlanmasına yöneldi. Nitekim 1961 Temmuzunda yapılan halkoylaması sonunda yürürlüğe giren yeni anayasa 20 yıl sonra kaldırılmasına karşın vazgeçilemeyen demokratik nitelikleriyle Türk toplumuna anayasal kültür, Türkiye’ye de sosyal hukuk devleti kimliği kazandıran belge oldu. Türk toplumuna açtığı ufuklarla bu

kimliğe sahip çıkılmasını sağladı. 1961 Anayasasının Türk toplumunda bu yönde kültürel katkısını ortaya koyabilmek için ilkin önceki anayasaların bunu neden sağlayamadığına göz atmak, sonra da bu kültürün oluşumunu sağlayan 1961 Anayasasını kazandıran 27 Mayıs hareketinin nedenlerini irdelemek gerekir.

27 Mayıs Öncesi Anayasal Uygulamalar: Kanun-ı Esasi

Anayasa, bir devletin kurulması, örgütlenmesi ve işlemesiyle ilgili kuralları içeren temel yasadır. İnsan hak ve özgürlükleri için batı toplumlarında verilen büyük mücadeleler sonunda olarak ortaya çıktığından bu değerlerin güvenç belgesi olarak duygusal, hatta kutsal bir anlam taşımıştır.¹ Bu kimliği yönetenle yönetilen arasında kurduğu demokratik dengeyle birleşmiş ve uygulandığı toplumlara zamanla anayasa geleneği ve kültürü kazandırmıştır. Öte yandan, anayasa, seslendiği toplumun koşullarını yansıttığından o koşulların ürünü olmuş ve kurduğu organlara sağladığı yetkilerle yürütülmüştür. Anayasal kurumlar kadar anayasa kültürü oluşmuş toplumlarda kamuoyu da yönetimlerin bu asal belgeye uymasını dikkatle denetlemiş, tersine hareket etmeye kalkan yönetimler bilinçli kamuoyunun gözünde bu yüzden yitirdikleri yere çoğu kez bir daha gelememişlerdir. Ne var ki anayasanın kaleme alındığı günün koşulları zamanla farklı yönlerde gelişebileceğinden, değişmez bir belge olarak görülmemiştir. Ancak, anayasa geleneği oluşmuş toplumlarda tarihin akışı içinde sık sık değiştirilen anayasanın niteliğini yitireceği, böylece devletin kurumlarına sağladığı yapısal özelliklerin sarsılacağı veya örseleneceği dikkate alınarak gerek doğan değişikliklerin anayasa maddelerinden önce yasalarla sağlanmasına özen gösterilmiştir.²

Demokrasi tarihinde anayasal uygulamaya sahip olsa da toplumu henüz bu gelenek ve kültürü kazanamamış yönetimlerde kısa vadeli çıkarlar uğruna iktidarların anayasanın kendisi gibi bu kuralı da göz ardı ettiği, hatta yerini korumak uğruna anayasayı da sık sık masaya yatırdığına çok sık olmasa da rastlanmaktadır. Bu nedenle ileri anayasalar, kamu çıkarını korumaya yönelik denetleyici maddelerle kendilerini güvenceye almışlardır. Nitekim, 1961 anayasası da bu eksikliği giderecek esaslar üzerine yapılandırıldığından, ileri anayasalar arasında yer almıştır. Oysa Türkiye'yi çağdaş hukuk devleti yapan maddeler, kurumlar, toplumsal hak ve güvencelerle donanmış bu anayasanın yürürlüğe girmesinden önce yapılan referandumda yüksek oranda oy kullanılmasına karşın beklenen desteği bulamaması, toplumun anayasal geleneği olsa da henüz anayasal kültür kazanamadığının bir göstergesidir. Kaldı ki halkın çoğunluğunun DP'nin toplumsal çıkarları zedeleyen anayasa ihlallerine aldırmazlığı da bu göstergenin

1 Soysal, Mümtaz, *Anayasaya Giriş*, Ank. 1968, s. 1

2 Tunaya, Tarık Zafer, *Siyasi Kurumlar ve Anayasa Hukuku*, İst. 1980 s. 120–130.

bir parçasıdır. Bu göstergeler ileride değineceğimiz başka noktalarla birleşerek Türk toplumuna anayasal kültür kazanmasında 1961 anayasasının büyük payı olduğunu doğrulamaktadır.

Türk toplumu anayasa ile 1876 yılında tanışmıştı. Bu bakımdan 1961 Anayasası yürürlüğe girerken az çok bir anayasa geleneğine sahipti. Ancak, anayasa kültürüne ulaşabilmiş miydi sorusunu yanıtlamağa kalktığımızda, önce Kanun-ı Esasi'nin ve Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun hazırlanışına göz atmak gerekir. Balkanlarda devlete karşı ayaklanmaların sürdüğü, büyük batı devletlerinin azınlıkları kullanarak Osmanlı hükümetine yönetsel baskılar yapmaya hazırlandığı bir ortamda duyurulan Kanun-ı Esasi, bir ihtilal anayasası değildi. Ama Batılı eğitimle yetişmiş, insan haklarını öğrenmiş ve ülkeyi çöküşe doğru sürüklenmekten ancak tüm unsurların yasalar önünde eşit haklarla donatılmış olarak meclis çatısı altında temsil edilecekleri yönetime geçilerek kurtulacağını düşünen Genç Osmanlılar tarafından kaleme alınmıştı. Kanun-ı Esasinin hazırlanmasına ve yürütülmesine koşullar zorladığından *kerhen* yeşil ışık yakan II. Abdülhamit, Padişaha tanınmasını sağladığı hakka dayanarak anayasayı daha ikinci yılı dolmadan *askıya almış*, Genç Türklerin baskıya direnmesi ve İttihat ve Terakkicilerin itmesiyle 30 yıl sonra tekrar yürürlüğe koymak zorunda kalmıştı. Bu zorunluluk Tanzimat yıllarında açılmaya başlayan farklı okullarla eğitimin daha yaygınlaşması, yetişen aydınların katkısıyla basın başta, kurumsal gelişmelerin giderek toplumsal alanda etkinlik kazanması, böylece devletin, kurumlarının, bürokrasisinin ve iç siyasetinin giderek daha hareketlenmesinin ürünüydü. Kaldı Kanun-ı Esasinin ki kısacık uygulama döneminde parlamentonun çalışmaları ve basının gayretiyle ülkede esen örneği görülmemiş kanunlaştırma ve özgürlük havasını unutamayan Genç Türkler anayasanın tekrar yürürlüğe konulmasını ülkü edinmişlerdi.³

1909'da İttihatçılar yönetime ortak olunca anayasaya ve anayasal rejime bakış açısı değişmediği anlaşılan II. Abdülhamit tahttan indirildi; Kanun-ı Esasi üzerinde padişahın ve Babı- Ali'nin gücünü daraltan, Meclisinkini genişleten, böylece anayasayı daha demokratikleştiren değişiklikler yapıldı. Ancak, Kanun-ı Esasi gibi bu değişiklikler de bir grubun elinden çıkmıştı. II. Meşrutiyet yıllarında devlet yönetiminden toplumsal yaşama, hukuka, sanata, kültüre yansıyan yeniliklerle sayısı çoğalmış olan aydınlar değişimi isteyip desteklerken bunlardan habersiz halkın ne düşüncesi sorulmuş, ne katkısı alınmış hatta ne anayasa anlatılmıştı. Unutmamak gerekir ki *ulus* ve *halk* sözleri henüz siyasal değer kazanamadığı için *ahali* olarak anılan, bilinçsiz ve güçsüz bu kesimin Anadolu'da yaşayanları kendisini ancak Müslüman olarak bilirken dışındakilerin adları bile bölündükleri

3 Karal, Enver Ziya, Osmanlı Tarihi Cilt IX, Ank. 1996, s. 2

bölgelere göreydi.⁴ II. Meşrutiyet bu yapı üzerine gelişirken İmparatorluğun yenildiği Birinci Dünya Savaşı bitiminde eylemsel olarak son bulmasına kadar savaşlar ve bunalımlar kesiksiz sürerken de halkın anayasayı anlayıp özümseme, anayasal kültür edinme olanağı olamamıştı.

Teşkilat-ı Esasiye Kanunu

16 Mart 1920’de İstanbul işgali edildiğinde İstanbul Hükümeti yerinde, Kanun-ı Esasi yürürlükte kalmışsa da bir ay içinde Meclisi Mebusan’ın feshedilmesi, Heyeti Temsiliye’nin Ankara’da TBMM’ni toplamasına ortam yaratmıştı. Bu meclisin İstanbul’dakinden farklı olarak ulusun egemenliğini esas alması anayasal dayanak gerektirdiğinden, Atatürk Meclisin anayasa değişikliği yapma yetkisiyle donandığının göstergesi olmak üzere *Kurucu Meclis* adıyla açılmasını istemişti. Ancak, TBMM’nin öncelikli görevi Anayasa yapmak değil, ülkenin düşman işgalinden kurtarılması olduğundan bu önemli noktada yönetim şeklinin gündeme gelmesiyle dikkatlerin başka yöne çekilmesinin ulusal çıkarlar açısından sakıncalı olacağı gözetilerek bu söz kullanılmamıştı.⁵ 21 Ocak 1921’de Teşkilat-ı Esasiye Kanunu adıyla yürürlüğe giren anayasa da kurtuluş savaşının olağanüstü koşullarında, toplum varlık mücadelesi verirken hazırlanmıştı. Öte yandan, 1922’de saltanat kaldırıldığında, hatta 29 Ekim 1923 tarihinde “Teşkilat-ı Esasiye Kanununun bazı mevaddının tanzih tadili..” olarak kabul edilen “Türkiye Devletinin şekli hükümeti Cumhuriyettir” maddesinde yer veren 364 No.lu Kanunda bile Osmanlı Anayasası olan Kanun-ı Esasi, tersi bir hüküm olmadığından süregelmişti. Sonunda, ülkenin yönetimini, yasama, yürütme, yargı organlarının ve kamunun görev ve sorumluluklarını belirleyen 20 Nisan 1924 tarihli Teşkilatı Esasiye Kanunu’nun 104’üncü maddesinde “1293 tarihli Kanun-ı Esasi ile mevaddı muaddelesi ve 20 Kanunsani 1337 tarihli Teşkilat-e Esasiye Kanunu ve müzeyyelat ve tadilatı mülğadır” hükmüyle, 1921 Anayasası ile birlikte kaldırılmıştı. Bu durum çifte yönetim, hükümet, anayasa; şeriat, çağdaş hukuk, tanrı hakları, ulusal egemenlik ikilemleri içinde kavram kargaşasını aşamayan halkın hep olağanüstü koşullarda duyduğu anayasayı ve anayasal sistemi algılayıp anayasa kültürü edinebilmesine ancak bir başka engel olmuştu.

Aslında cumhuriyet veya meşrutiyet yönetimini benimsemiş tüm ülkelerin anayasaları değindiklerimizden benzeri özel koşullarda hazırlanmış belgelerdir. Vatandaşların düşünce, din, örgütlenme, toplanma, haber alma gibi toplumsal ve kamusal haklarını ve özgürlüklerini belirlediği için bireylerin sahip olduğu bu hakların bilincinde olması ve hükümetin anayasayı saptırmadan uygulamasını gözetmesi, sistemin başarısı ile bağlantılı olmuştur. Bu bağlamda anayasanın

4 Karal, Enver Ziya, 1996. s. 1,2

5 Kemal Atatürk, Nutuk, İstanbul 1950 Cilt I s.421

yürütülmesi, seslendiği toplumun eğitim ve kültür düzeyiyle yakından ilgili olmuştur. Demokratik yönetim vatandaşa ülkenin siyasal yaşamında doğrudan rol verdiği için sağlıklı bir uygulama, toplumun belli bir bilgi düzeyi ve siyasal kültürü olmasını gerektirmiştir. Meşrutiyet yılları boyunca en çok da eğitimin katkısıyla kadınları bile iş, yazın, meslek yaşamına katmaya kadar uzanan toplumsal gelişmelerin olduğu yadsınamayacak bir gerçektir. Bu değişimler etnik, dinsel, ulusal çokluluğu süren ülkenin çehresini değiştirmiş olmakla birlikte devletin teokratik ve monarşik kimliğinin korunup yönetim, hukuk ve eğitim sisteminin laik değerler üzerine oturtulamaması, başarıda aranan özelliklerin en geniş tabanda yaygınlaşmasına olanak vermemiştir. Ulusal sınırlar içinde cumhuriyet duyurulup 1924 anayasası getirildiğinde de okuryazarları bile %1'i kadın olmak üzere %10'u geçememiş⁶ halkın, ulusal kimliğe ve bilince sahip olmanın önemini, gökten yere indirilmiş egemenliğin değerini, tutsak doğu toplumları arasında bağımsız olmanın kıvancını tam anlamış olduğu öne sürülemez. Bunun bir nedeni yukarıda da işaret ettiğimiz gibi uzun savaş ortamlarında hakları konusunda yeterince bilgilenememiş olmasıysa bir nedeni de egemenlik kavramı başta olmak üzere Türk Devrimiyle gelen çarpıcı değişimlerdi. Kaldı ki kırsal kesimdeki halk, yeniliklere kolay uyum sağlayamadığından inançlarına ve geleneksel ahlaka sıkı sıkı sürdürürken yenisini henüz kazanamamıştı. Ülke ve ilke sahibi olamadığından, davranışları kendi çıkarlarına odaklamıştı, ulusal çıkarlardan da habersizdi.⁷ Bu durumda, devrimi olduğu kadar cumhuriyetin, ilkelerinin hatta egemenliğinin ve bunların güvencesi olan anayasal düzeni özümseyip anayasa kültürü edinememiş büyük çoğunluğun anayasal haklarıyla ilgili her türlü yönlendirmeye açık olabileceğini öne sürmek, her halde bir yanılgı değildir. Dolayısıyla, bu kesime çok uygun gelen DP iktidarının anayasayı göz ardı etmesinin 27 Mayıs harekâtına yol açan temel neden olmasının da Türk toplumunun o aşamada bu konularda yeterince bilinçli olmamasıyla doğrudan bağlantılı olduğunu söylemek de sanırım bir yanılgı olamaz.

Cumhuriyet eğitimin ulusal bağımsızlık rotası

Atatürk, bağımsızlığı Lozan'la tanınan Türkiye'de Cumhuriyetin duyurulmasıyla başlayan Türk devrimini ulusun egemenliği, laik, özgür düşünce gibi değerler üzerine yapılandırdı. Bunun altyapısını kurtuluş savaşında hedeflenen siyasal bağımsızlığı vurgulayan Misakı Milli, ekonomik bağımsızlığı anlatan Misakı İktisadi, eğitim ve kültür bağımsızlığını vurgulayan Misakı Maarif⁸

6 Akyüz, Yahya, TürkEğitim Tarihi, Ank. 1985, s.305

7 Sinanoğlu, Suat, Türk Humanizmi, Ank 1980, s. 56

8 Atatürk'ün 1923 yılında Mustafa Rahmi (Balaban)ja hazırlattığı Misak-ı Maarif'i içeren "Asri Terbiye ve Maarifimiz" yapıtı ve değerlendirmesi için bkz: Seçil Akgün ve Murat Uluğtekin, Misak-ı Maarif, A.Ü. Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi Yıl:2 Sayı 3, Ank. 1989, s.285-349

üçlüsüyle oluşturdu. Bu ilkeler 3 Mart 1924’de yönetime, hukuka ve eğitime ulusal, laik kimlik kazandırılmasıyla yasalaştı. Her devrim gibi Türk devriminin de ancak kendini benimseyen kuşakların yetişmesiyle yaşayacağı noktasından hareketle eğitim, bu güçlü hareketin eksenini yaptı. Toplumunsa devrimin yeniliklerini bilgilenerken özümseyeceği gözetilerek halkın düşüncesini ve bilinci geliştirmek için daha cumhuriyetin ilk yıllarında kırsal kesime ışık taşıyacak olan köy enstitülerinin temeli atıldı, halkevleri, halkodaları kuruldu. Yüksek öğretimde medrese izleri taşıyan darülfünunu saf dışı bırakan üniversite reformu yapıldı, bağımsız araştırmacılığın gelişmesi, ulusal tarih ve dil bilincinin yerleşmesi için Tarih ve Dil Kurumları kuruldu. Gençlerin bu bilinçle yetişmesi için ders kitapları yazdırıldı. Beklenen, toplum aydınlandıkça hepsinin benimsenmesiydi.

Ne var ki ulusal egemenlik ilkesiyle kurulduğu günlerden beri TBMM içinde Tanrı’nın egemenliğinin yerinde ulusun egemenliğini görmek istemeyenler hep olmuştu. Türk siyasal yapısında hiç yok olmayan bu düşünce sahipleri Meclisin ilk yıllarında İkinci Grup olarak örgütlenmişti. İkinci grup kafası, ne Cumhuriyeti ne onu izleyen Türk Devrimini hoş karşıladı. Ama Kurtuluş Savaşı zaferini kazandıran Atatürk’e duyulan hayranlık ve sevgi bağımsızlığın coşkusuyla birleşince, yönetim değişikliğine ve getirilen yeniliklere büyük bir karşı koyma gelmedi. Yine de bu grup, halifeliğin kaldırılmasıyla İslami değerlerin yok edilmek istendiğini öne sürenler ve bu gelişmeden çıkarı sarsılanları bir araya getirerek, bu nedenle de bir yılı doldurmadan kapatılan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nı kurdu. Aynı düşünce, 1929 dünya ekonomik bunalımının Türkiye’ye yansması üzerine liberal ekonomi söylemiyle 1930 yılında kurulan Serbest Fırka’nın çatısı altında toplandı. Bu fırka da gericilik gösterileri öne geçince sonlandırılırken, devrim ve yenilikler oturmadan Atatürk’ün ölümü ile asıl çekindiği engel ortadan kalkan bu kesim, halk aydınlandıkça yitireceğini bildiği çıkarlarını koruyabilmek için özlediği olanağa kavuştu. Şöyle ki, İnönü’nün Cumhurbaşkanı seçilmesiyle neredeyse eşzamanlı olarak patlayan II. Dünya Savaşı, hala Kurtuluş Savaşı’nın yaralarını tam sarılmamış Türkiye’ye seferberlik, sıkıyönetim, yokluk, enflasyon, pahalılık, temel tüketim mallarının vesikaya bağlanması, böylece artan karaborsacılık gibi sıkıntılar getirmiş; karşısında alınan sert önlemlerin hepsinden CHP hükümeti ve İnönü sorumlu tutulmuştu. Bu ortamda hayattayken Atatürk’e karşı duramayanlar, ekonomik bunalımı yüzyılların geleneklerini yıkmakla suçladıkları Türk Devrimine ve uygulayıcısı olan hükümete fatura etmekte hiç zorlanmadılar.

Adını demokrasiden alan yeni iktidar

Yeni bir siyasal örgütlenmeye yönelirken en güçlü desteği devrimle gelen yeniliklere ve İnönü yönetimine bir türlü ısınmayan kırsal kesimden alacağını

gören karşıt grup, en çok çiftçiyi ve köylüyü kucakladı. Böylece, Türk devriminin yaşatılması için anlaşılması ve benimsenmesi gereken bir dönemde verebileceği zararı düşünmeden belli çıkarlar çevresinde toplamaya başladığı siyasal gücünü, bu kesime seslenecek toplumsal ve ekonomik söylemlerle yönlendirmeye başladı. Yasalar karşısında sesini kısmak zorunda kalan yerel dinsel önderleri yanına alarak hükümeti Müslüman halka zorla laikliği dayatmakla suçlamakta gecikmedi.⁹ Toplum çok yabancı olduğu bu kavramı hedef alan hem de gönenç söz veren bu kimseleri baş tacı etti. Yeni oluşumun toprak, tarım ve laiklik konularında köylünün duymak istediği sözleri vererek çığ gibi büyüyen yandaş kitlesi kazandığını gören İnönü'nün, cumhuriyetin temel ilkelerini ancak kendisinin ve partisinin koruyabileceğini düşünerek karşı tarafın silahlarını kullanmayı seçip iktidar koltuğuna sımsıkı yapışması, en büyük yanılgısı oldu. Alışılmamış çabaları hiç inandırıcı olmadığı gibi CHP'nin 1945 Haziranı'nda Meclis'te gündeme getirdiği Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu tasarısı bile parti içindeki ayrımcılar tarafından Bolşeviklik diye nitelenerek kıyasıya eleştirildi. Hatta bu eleştirileri büyük toprak sahibi Adnan Menderes ile liberal ekonomi yanlısı mebuslardan Celal Bayar, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan bir demokrasi uyarısı olarak 7 Haziran'da yayınladıkları Dörtlü Takrir'le¹⁰ yazıya döktüler. Burada da dile getirdikleri gönenç sözlerinin halktan gördüğü büyük destek karşısında daha fazla beklemeyerek tam altı ay sonra Demokrat Parti'yi (D.P.) kurdular.

Aslında çok partili rejimin ülkeyi daha dinamik yapması gerekirken CHP, Türk devrimini ve özgür düşüncüyü geliştirmeyi bir yana iterek bu kez de özellikle eleştiriler karşısında baskıcı yöntemlere saptı. Bu durumda partililerin değerlendirmeleri CHP'nin tutumundan hoşnut olmayanların sayısını günden güne arttırdı. 1946 seçimi yaklaşırken kurulan yeni parti ise CHP'den birbirini izleyen geçişlerle de hızla güçlenerek pekçok CHP oyunu kaptı. CHP ise 1947'de ülkenin Dünya Bankası ve IMF'ye üyeliğiyle batıya ekonomik entegrasyonunu, halkın korkulu rüyası olan komünizm tehlikesine karşı da Truman Doktrini, Marshall Planı ve Amerikan Yardım Anlaşması'nın¹¹ güvencelerini sağlayıp bir yandan da Kuran kurslarını çoğaltıp ilkokulu olan yerlerde isteyene Din Bilgileri Dershanesi açma olanağı tanıyarak, ilkokul programına istek üzerine de olsa din dersi ekleterek, 1949'da Ankara Üniversitesi'ne bağlı İlahiyat Fakültesi kurarak¹² hatta kapatılan türbeleri açtırması ve Hacca gidenlere doviz verdirmesi¹³ bile yitirdiği oyları geri alamadı. Böylece, 27 yıl süren C.H.P.yönetimi 14 Mayıs 1950 seçiminde D.P. ezici bir oy çokluğuyla iktidara gelmesiyle son buldu.

9 Landau, Jacob M., Türkiye'de Sağ ve Sol Akımlar, Ank. 1979, s. 246

10 Dörtlü Takrir'in tam metni için bkz Hikmet Bila, C.H.P. Tarihi, 1919–1979, Ank. 1979, s. 763–64

11 Akalın, Cüneyt, Başardık'ın Anası 'Adio Avrupa', Bir Millet Uyanıyor, Yön: Atilla İlhan, İst. 2005, s.42

12 Turan, Şerafettin, Türk Devrim Tarihi, cilt 4/1, İst. 1999, s. 102–115

13 Özek,Çetin, Devlet ve Din, İst. 1981 s. 542

DP, hükümetini kurar kurmaz kent sınırlarını aşan kalkınma atılımı ile ülkeye söz verdiği gönenci sağlama çabasına girdi. Köylere uzanan yollar, kırsal kesime su ve elektrik sağlayacak barajlar, tarım üretimini arttıracak modern araçlar, bunlara sahip olabilmeyi sağlayacak kredi yöntemleri ve üretimi endüstriye dönüştüren fabrikalarla köylü-kentli herkesin yüzünü güldürdü. Ne var ki, bütün bunların ayrıntılı planlar yerine, ezici çoğunluğun yönetime taşıdığı iktidar olmanın heyecanı ile, nereye varacağı pek düşünülmemeyen büyük yatırımlarla yapılması, kısa zamanda elde avuçtakinin tüketilip yabancı sermayeye yönelmeyi gerektirdi. Bu konuda da aynı plansızlık ve ölçsüzlük ekonomik tutsaklık ölçsünde borçlanmayı, paranın değerinin düşmesini, pahalılığı ve halkın başlangıçtaki mutsuzluğa dönüşünü getirdi. İşte o zaman iktidar bu geri dönüşü önleyebilmek için, halka gönenc sözünü verdiği zamanlar Cumhuriyet Halk Partisi'nin göz ardı ettiğinin altını çizerek vaatlerinin yanına kattığı “manevi değerlere” yaslanmaya başladı. Siyasetinde inanç ögesini öne alıp halkı dine odaklayarak ekonomik sıkıntıları unutturabileceğini varsaydı.

DP'nin ilk hükümeti kırsal alanlara uzanan yollar, su ve elektrik sağlayacak barajlar, tarımı geliştirecek modern araçlar, bunlara sahip olmak isteyenlere kredi yöntemleri ve üretimi endüstriye dönüştüren fabrikalarla köylü kenetli herkesin yüzünü güldürdü.

Oysa CHP Aydın milletvekili olduğunda kendini Atatürk'ün keşfettiğiyle öğünen¹⁴ Başvekil Adnan Menderes'in Atatürk adını hiç anmadığı ilk hükümet programında Türk Devrimini ‘tutan ve tutmayan devrimler’ olarak ayırıp millete mal olmayanlarda devrimlerde ısrarlı olmayacaklarının altını çizmesi, iktidarın ilk ayında halkın anlayabilmesi için 18 yıldır Türkçe okunan Ezanın, ardından da Anayasanın eski dillerine döndürülmesi, Halkevlerinin hem de mallarına el koyularak kapatılması, Milli Eğitim Bakanı Tevfik İleri'nin Köy Enstitüleriyle mücadele sorununun komünizmle mücadele sorunu olduğunu söyleyerek bu okulları öğretmen okuluna dönüştürmesi,¹⁵ Halifeliği kaldıran ve Osmanlı Hanedanı'nın vatandaşlıktan ve yurttan çıkararak 3 Mart 1924 yasasına isteyen kadın ve çocukların Türkiye'ye ve vatandaşlığa dönmesine, yurt dışında yaşasa da mülk sahibi olmasına olanak sağlayan maddelerin eklenmesi¹⁶ Atatürk'ün adı gibi ilkeleri ve kurumlarından da hızla uzaklaşıldığı yaşanan sevinç dalgası içinde fark edilmeden gerçekleşivermişti.

Ne var ki, hükümetin kalkınma yönündeki büyük yatırımlarını halkın ezici desteğine duyduğu güvenle ayrıntılı planlara gerek görmeden yapması kısa zamanda hazineyi zorlayarak yabancı sermayeye yönelmesine yol açtı. Aynı

14 Aydemir, Şevket Süreyya, Menderes'in Dramı (İst. 1993 (5. baskı) s.90

15 Turan, Şerafettin, Türk Devrim Tarihi, cilt 4/1, İst. 1999 s. 50–51, 27 Ocak 1954 tarih 6234 sayılı yasa

16 T.B.M.M. Tutanak Dergisi, 13–16 VI 1952, Dönem IX, Cilt:16 Toplantı 2, s. 216-227

plansızlık ve ölçüsüzlüğün sürmesi ekonomik tutsaklık ölçüsünde borçlanmayı, paranın değerinin düşmesini, pahalılığı ve yakınmaları getirdi. Baştan beri Demokrasiyi ve özgürlüğü daha çok laikliği göz ardı etmek olarak yorumlayan Hükümet, halkı dine odaklayarak ekonomik sıkıntıları unutturabileceğini varsayarak siyasetinin eksenini “manevi değerlere” çevirdi. Dış borçlanma karşısında ülkenin bağımsızlığından verdiği ağır ödünlere bu kez de laiklikten ödünleri eklemeye başladı. Yaktığı yeşil ışık tarikatları ortaya döktü. Ticanilerin Atatürk heykellerine saldırıları bu yönde başlayan eleştirileri genişletince bazı kimseler yargı önüne çıkarıldıysa da¹⁷ bu olaylar ülkenin gelişmesinin ekonomik kalkınma kadar ulusal egemenliğe, bütünlüğe ve laikliğe bağlılığı gerektirdiğini bilen Türk aydınına huzursuz etti. Kapalı kapılar ardında sohbetler, gazetelerde makaleler, üniversitelerde dersler artık hep hükümeti eleştirmeye, yöneticilerin aldırmaçlığı karşısında çözüm aramaya yöneldi. Tutamadığı sözlerle tabanını yitirmek kaygısına kapılan DP yönetimi yaklaşan 1954 seçiminde ilk çizgisini korumanın en kestirme yolunu CHP’yi haksız kazanımla elde ettiği öne sürülen tüm mal varlığının hazineye aktarılması¹⁸ suretiyle maddi güçten yoksun bırakarak engellemekte buldu. Bununla da yetinmeyerek başvurduğu yabancı sermaye karşılığında dış ülkelere sağladığı çıkarlara ve yolsuzluklara yer veren basını Ceza Kanunu’na değişiklik getirerek yasayla susturmaya kalkması hatta Ulus gazetesini bile kapanmaya zorlaması DP’nin adını aldığı demokrasiyle artık hiç bağdaşmayan yaptırımlarına eklendi. Hükümete ve bakanlara yönelik eleştirel yayınlar yapanlar hakkında ispat hakkı verilmemek üzere ağır para hatta hapis cezası öngörülerek çıkarılan yasanın¹⁹ Anayasaya aykırılığını İnönü’nün Meclis’te “Tarih kürsüsünden halinizi seyrediyorum. Suçluların telaşı içindediniz” uyarısıyla hatırlatması ancak yönetimin İnönü düşmanlığını körüklemeye yaradı.

İktidara tutunmak

Seçimde DP’nin oyların % 92’sini alarak sarsılan özgüvenine yeniden kavuşmasına karşın, eleştirilere dayanamadığından artık hep yapay bir güven zirhıyla dolaşan Başbakanı, İnönü ve CHP’ye karşı daha da sertleşti ve Demokrat Parti bundan sonra iktidar koltuğunda kalabilmek için demokrasi partisi olmamayı seçti Hükümetin yaptırımlarını onaylamayan sesleri kesmek için bir olumsuzluğa yenisi katarak baskıya yöneldi. Ulus egemenliğini parti egemenliğiyle değiştiren, önlemlerini parti meclisi haline getirdiği TBMM’nde anayasal hakları kısıtlamaya kadar götürdü. Üstelik, halkın gönlündeki yerine güvenerek gerçekleştirdiği kimi uygulamalarda *zaten* demokrasinin bazı kurallarını gözardı etmiş olması, halkın hesap sormaması, anayasayı bir çok kez delivermesini kolaylaştırdı.

17 Bozdağ, İsmet, (Celal Bayar’la söyleşi) “Başvekilim Adnan Menderes” İst. baskı tarihi yok-s.151–52

18 T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, 7.3.1954, Devre IX, cilt 29, İçtima 4, , s.381–430

19 12 Haziran 1957 tarih 7001 sayılı Kırşehir Adıyla Yeniden Bir Vilayet Kurulması Hakkında Kanun.

Örneğin, NATO'ya üye olabilmek için Meclis yetkisi alınmadan Türk askerinin gönderildiği Kore Savaşı'nda nice şehit verilmişse de iktidara herhangi bir tepki gelmemişti. Hükümet fonları dağıtılırken ülke ekonomisinin önceliğini oy sandığı alınca pahalılığın tırmanması da DP'nin yönetimdeki yerini korumasını sevinçle karşılayan halkın gözünde büyümemişti. Hızla gelişen Amerikan dostluğuyla gelen albenili ithal malları altın ve döviz stoklarını eritirken başkent sokaklarına da cakayla dolaşan motosikletli Amerikalı askeri polisler ve Cumhurbaşkanı Bayar'ın ABD'ye yaptığı geziden dönüşünde özentiyle "Türkiye küçük Amerika olacaktır" demesi sadece büyük Türkiye olmak isteyen duyarlı vatandaşları incitmişti. Ama hoşgörü gitgide azalmaya başladı. 1955 Ağustosunda Londra'da Kıbrıs sorunu görüşülürken adanın Türklüğüne dikkat çekmek için düzenlenen gösterilerle eş zamanlı olarak İstanbul ve İzmir'de patlayan 6-7 Eylül olaylarında önlem alınmadığından yapılan tahribata karşılık hükümetin yüz milyon liraya yakın tazminat ödemek zorunda kalması iktidarı hayli sarstı. Tırmanan eleştirileri önlemek için daha otoriter olan iktidar hakim atamalarıyla yargıyı, öğretmen sürgünleriyle eğitimcileri, derslere siyasi kısıtlamalar koyarak üniversiteyi, partizan uzaklaştırmalarla bürokrasiyi karşısına aldı. Basına sansür getirerek tartışmaları, 1957 yılında erken seçim yaparak da oylarının CHP'ye kaymasını önlemeye çalıştı. Seçimde oyunu alamadığı Kırşehir'i ilçe yaparak cezalandıran hükümet²⁰, aynı yılın son günlerinde darbe girişimi ile suçlanıp 5 ay tutukluluk sonunda salınan 9 subay olayıyla orduyu da karşısına aldı. Huzursuzluk her kesime sıçrarken, dış borçlar artıp devlet ileri gelenlerinin yolsuzluk söylentileri yayılırken dış yardım alabilmek için sürdürülen çabalar doğrultusunda 1958 yılının 4 Ağustosunda moratoryum duyuruldu ve Türk parası % 69 değer kaybetti.²¹ İşin en ilginç yanı Cumhurbaşkanı'nın 1 Kasım günü T.B.M.M.'de yeni dönemi açış konuşmasında bu devalüasyonu yok saymasıydı. Bütün bunlar artık halk arasında ciddi kıpırdanmalara yol açarken hala halkın desteğine sahip olduğunu görmek ve kamu oyuna kanıtlamak isteyen hükümetse halkı partizanca bölmeğe aldırmadan memurların zorunlu üye yapıldığı, adlarının her akşam iktidarın tekelindeki radyodan okunduğu Vatan Cephesi'ni kurdu.

Ne var ki, Başbakan'ın bu ara yükselen "Üç beş ay içinde Halk Partisi'ni boş çuvala çevireceğim. (...) Radyo mücadelesiyle Halk Partisi'ni eriteceğim. İsmet Paşa'yı mahvedeceğim"²² sözleri bu önlemin pek işe yaramadığının göstergesiydi. İktidarın neredeyse gözle görülür sarsıntısını, Menderes'in 17 Şubat 1959 günü Kıbrıs sorununu görüşmek üzere Londra'ya giderken düşen THY uçağından sağ olarak kurtulması bir süre için de olsa durdurdu. Türkiye'ye dönüşünde Menderes

20 T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, 19 Şubat 1960, Devre XI, Cilt:12, İctima 3, s. 43

21 Küçük, Sami, Rumeli'den 27 Mayıs'a, İst. 2008. s.67

22 Toker, Metin, İsmet Paşa ile 10 Yıl, (1954-1960), Cilt II. s. 149

olabilecek en görkemli şekilde karşılanmış, sayısız kurban kesilmişti Hükümet, onca insanın can verdiği kazayı halkın dinsel duygulara seslenerek destek sağlamak için kullanmış, kazayı hemen izleyen Ramazan başlarken Başbakanlık Müsteşarı Ahmet Salih Korur'un imzasını taşıyan "2 Ramazan 1378" tarihli davetiyelerle Eyüp Sultan Camiinin Ankara pavyonunda Türkiye Cumhuriyetinin ilk resmi iftar yemeği verilmişti²³. Türk aydını için "İrticam hortlaması" anlamına gelen bu olayla Atatürkçülükten verilen ödünler zincirine yeni bir acı halka eklenirken dinin siyasete alet edilmesine dur demek gerektiğini halka anlatmayı tarihi bir görev bilen İnönü, erken seçim söylemlerini de dikkate alarak halka seslenmek üzere 29 Nisan'da Ege gezisine çıktı. Bu gezinin bir propaganda gezisi olduğu duyulunca önce İçişleri Bakanı Namık Gedik yola çıkışını engellenmek istedi. Ama Paşa vazgeçmeyince hükümetin gizlice yönlendirdiği gerici saldırılarla karşılaştı. Kayseri'ye girmesini önlemek için trenine askeri birlik gönderildi. Uşakta başına atılan taşla yaralandı.²⁴ Benzer saldırılar, Turgutlu'da, Akhisar'da, İzmir'de, İstanbul Topkapı'da da tekrarlandı. Ne var ki saldırganlar Paşa'yı "Hürriyet! Hürriyet!" diye karşılayan halk değildi.

Bu olaylarla çok sarsılan hükümet, Sovyetler Birliğinin Orta Doğu ülkeleriyle ilişkilerini geliştirmesi üzerine ABD ile Türkiye'yi komünizme karşı silahla koruması için Türk topraklarında askeri üsler kurma olanağı ve bazı ayrıcalıklar veren ikili anlaşmalar imzalayarak daha da yıprandı. 1960 Nisanında yalnız Dışişleri Bakanı Zorlu ve Amerikalı meslektaşının imzalarıyla yürürlüğe girendeki 'Türkiye'ye doğrudan veya bilvasıta bir tecavüz vukuunda Birleşik Amerika, silahlı kuvvetlerini kullanmak dahil olmak üzere gerekli her türlü harekete geçmeyi taahhüt eder'²⁵ sözleriyle ülkenin bağımsızlığından verilen büyük ödün verilerek Amerika'nın Misakı Milli sınırlarını koruyan güç yapılvirmesi oluvermesi DP'nin saygınlığını iyice eritti. Bunların Mecliste de dile getirilmesinin çok ciddi uyarılar olduğunu hala göremeyerek yine CHP'ye ve basına yüklendi. İkisini de susturmak için Meclis'te çıkarılan yasalarla yargı organı yetkileriyle donanmış asker ve sivil tüm adli yetkileri elinde tutan, yayın yasağı getirebilecek, gazeteleri toplatıp matbaalarıyla birlikte kapatabilecek, siyasal toplantı veya gösteriyi engelleyebilecek, her türlü belge ve eşyaya el koyabilecek Tahkikat Komisyonu²⁶ kurulmasını sağladı. Komisyonun yaptığı soruşturmalar gizli kalacak, kararlarına hiçbir şekilde itiraz edilemeyecek, uymayanlar hapis cezasına çarptırılacaktı.

23 Koçaş, Sadi, Atatürk'ten 12 Mart'a, İst 1977. s. 429

24 İpekçi, Abdi, Ömer Sami Coşar, İhtilalin İcyüzü, İst. 1965, s.234

25 Feridun, Dr. Server, Anayasalar ve Siyasal Belgeler, İst. 1962 s.64-65, 7468 sayılı 13 maddeli Kanun.

26 Küçük, Sami, s. 92

27 Mayıs'a doğru

İşte DP'nin Atatürk ilkeleri ve Anayasayı görmezlikten gelen davranışları üzerine TSK'nin birkaç yıldır alt yapısını oluşturduğu 27 Mayıs'a son çağrıyla çıkan olaylar zinciri, İnönü'nün Meclis'te yasanın insan haklarına aykırı olduğunu vurgulayıp belli koşullarda ihtilalin meşru bir hak olduğunu hatırlattığı ve ünlü “Bu yolda devam ederseniz sizi ben bile kurtaramam” sözünü içeren 27 Nisan konuşması üzerine 12 oturum toplantılara katılmama cezası almasına tepki olarak başladı. İstanbul'da Orman Fakültesi öğrencisi Turan Emeksiz ateş emri verilen polis tarafından öldürüldü. Ankara'da Siyasal Bilgiler Fakültesi polis tarafından taranırken ikinci kurban da verildi, çok sayıda öğrenci yaralandı bir o kadarı da tutuklandı. Gençlik eylemleri birbirini izlerken Hükümetin şiddete başvurması, sokağa çıkma yasağı koyması, sıkıyönetim duyurması ne gençleri ne halkı susturabildi.

21 Mayıs günü Harbokulu öğrencilerinin Lozan Meydanı'na yaptıkları hiç beklenmeyen yürüyüş, bundan ceza almamaları²⁷, Başbakan'ın “battalgazi ordusu” “biz istersek orduyu yedeksubaylarla da idare ederiz”²⁸ gibi sözleriyle incittiği ordunun artık açıkça tehlikede olan cumhuriyeti savunmaya geçeceğinin göstergeleriydi. Bayar'ın bunu sezip istifaya kalkan Menderes'i durdurması, Türkiye'nin tarihini değiştirdi. Ankara'dan adeta kaçarcasına Ege bölgesine giden Menderes'in Turgutlu'da üniversite hocalarından “kara cübbeliler” diye söz ettiği konuşmasını yapıp 26 Mayıs günü Eskişehir'e geçerken, Genelkurmay Başkanı Rüştü Erdelhun da Genelkurmay ve Kara Kuvvetleri'ndeki bütün subaylara ordunun iktidarın emrinde olduğunu tekrarlamıştı. O güne kadar ancak bir orgeneral başkanlığında harekete geçmek isteyen subaylarsa daha fazla beklemeyi doğru bulmayarak Korgeneral Madanoğlu'nun başkanlığında birleşince²⁹ Türk Silahlı Kuvvetleri yönetime el koydu.

Milli Birlik Komitesi yönetimi ve anayasa tasarıları

27 Mayıs sabahı toplumu baskı altında tutmak isteyen hükümetin, TBMM'nde sayısal çoğunluğa sahip olsa da yasallığını yitirmiş sayılacağı noktasından hareket ederek bu yolda kardeş kavgasını önlemek için yönetime el koyduğunu duyuran Milli Birlik Komitesi'ni (MBK) bekleyen en öncelikli işler, önce harekete yasal dayanak sağlamak, devletin başındakilere halka baskı yapma olanağı tanımayacak yeni bir Anayasa hazırlamak, bir de “Anayasa'yı ihlal” ile suçlanarak gözaltına alınan aralarında devletin en üst görevlileri de olan kimselerin vakit geçirmeden adalet önüne çıkarılmalarıydı.

27 Karavelioğlu, Kamil, Bir Devrim İki Darbe, İst. 2007, s. 68

28 Küçük, Sami, s. 92-93

29 Feridun, Dr. Server, Anayasalar ve Siyasal Belgeler, İst. 1962, s.65-68

Çalışmalarına o gün öğleye doğru İzmir’den gelen Orgeneral Cemal Gürsel komutasında başlayan MBK, üstlendiği sorumluluğun hukuksal kısmının uzmanlık gerektirdiğinde birleşerek hemen o sabah İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi’nden danışılmak üzere davet edilen yedi öğretim üyesini *İlim Heyeti* olarak görevlendirerek çalışmalarını başlattı. İlim Heyeti’nin 24 saat içinde hazırladığı “Anayasa Ön Projesi Hazırlama Komisyonunun Tesbit Ettiği Esaslar”³⁰ başlıklı rapor hareketin hukuksal dayanağı oldu. Raporunda önce geçici anayasa yapılacağı, gözaltına alınanların yargılanmaları için yüksek yargı organı kurulacağı, hazırlanacak yeni anayasa ve seçim yasası ile en kısa zamanda seçime gidilip demokratik yöntemle yönetimin devredileceği yer almıştı. Ne var ki MBK ve hukukçular hemen bir hükümet kurulmasında birleştilerse de karşıt seslerin çıkmasıyla bunun sanıldığı kadar kolay ve çabuk olamayacağı anlaşıldı. Komiteden Alparslan Türkeş, dokuz kişilik grubu ve birkaç subay ülkenin sosyal ve ekonomik reformlarla kalkınması için uzun süreç gerektiğini öne sürerek MBK’nin bu ara yönetimde kalmasını, bazı bakanlıklara da asker getirilmesini istedilerse de iki bakan dışında sivil hükümette uzlaşıldı.

Raporun duyurulmasından sonra İlim Heyeti “1924 tarih ve 491 sayılı Teşkilatı Esasiye Kanununun bazı hükümlerinin kaldırılması ve bazı hükümlerinin değiştirilmesi hakkında geçici Kanun” olarak 12 Haziran’da kabul edilen 27 maddelik Geçici Anayasa hazırladı. 1924 Teşkilatı Esasiye Kanunu esas alarak hazırlanan bu metinde MBK’nin, yönetim TBMM’ne devredilene kadar yasama yetkisini elinde tutacağı açıklanmış, Devlet Başkanının; atayacağı ve yürütme yetkisini elinde tutacak Bakanlar Kurulunun yetki ve görevleri tanımlanmıştı.³¹ DPLileri yargılamak üzere kararları kesin olan Yüksek Adalet Divanı ve sanıkların durumlarını araştırıp bu divana iletecek Yüksek Soruşturma Kurulu kurulacağı ve idam kararlarının infazının MBK’nin onayını gerektirdiği metnin bir ihtilal yasası olduğunu hatırlatan maddelerdi. Sade dördü general olan MBK’nin 38 üyesinin adları da ilk kez burada açıklanmıştı.

İlk anayasa tasarıları

Geçici anayasa yürürlüğe girdikten sonra Ankara Hukuk Fakültesi’nden Profesör İlhan Arsel ve Bahri Savcı ile Doçent Muammer Aksoy ve Vakur Versan’ın da katıldığı İlim Heyeti, Anayasa Komisyonu olarak³² 4,5 ay çalışarak

30 T.C. MBK Kanunlar Dergisi Cilt 43, 1961, s. 1-3, 27 maddelik 1 No.lu geçici yasa (Resmi Gazete ile ilanı: 14.6.1960-sayı 10525)

31 İstanbul’dan gelenler profesör ve doçentler Sıddık Sami Onar, Naci Şensoy, Hüseyin Nail Kubalı, Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, Ragıp Sarıca, Tarık Zafer Tunaya, İsmet Giritli ve Muammer Raşit Sevig idi.

32 Sarıca, Murat, 27 Mayıs 1960’dan 1961 Anayasasının Hazırlanışına Kadar Geçen Dönemde Anayasa Hareketleri, Cumhuriyet Döneminde Hukuk, İst. 1973, s.74, 86

yürütme üzerinde denetim olmak üzere Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatodan oluşan ikili Meclis sistemine ve Anayasa Mahkemesine yer veren 200 maddelik bir anayasa tasarısı hazırladı. DP'nin çok hırpaladığı Üniversite, kendi tekeline aldığı Radyo ve Haber Ajansı, ayrıca, Milli Müze ve Kütüphane ile Opera, Konservatuar, Opera, Merkez Bankası ve İktisadi Devlet Teşekkülleri özerk kurumlar yapılmıştı. Kamu, kişi ve basın özgürlüğüne, sosyal haklara çok geniş yer tanınmış, maddelerde hepsinin ayrıntılı belirtilmişti.³³ Ama ikili meclis ve İnönü'nün önerisi doğrultusunda MBK üyelerine ömür boyu senatörlük hakkı tanınması başta, bazı konularda anlaşamayan üyelerin muhalefet şerhleriyle MBK'na sunulan metin bundan dolayı kabul görmemişti.

İlk tasarının ölü doğması üzerine Anayasa Komisyonun ilk tasarısı hazırlarken yaptığı ankete yanıt olarak Siyasal Bilgiler Fakültesi İdari İlimler Enstitüsü'nün apayrı bir Anayasa tasarısı olarak hazırladığı 110 maddelik metin ikinci tasarısı olarak ele alındı. İlki gibi toplumun huzurunu, güvenliğini ve gönencini sağlayacak sosyal temelleri olan demokratik hukuk devleti hedefleyen bu tasarının en önemli farkı anayasanın geniş tabanlı bir Kurucu Meclis tarafından hazırlanıp onaylanmasını öngörmesiydi. Maddeleri göreceli olarak daha kısa, ayrıntısız, sade yazılmış olan bu tasarının ilkinde de görülen ve 1961 Anayasasına yansiyacak önemli bir özelliği, egemenliğin 1924 Anayasasındaki gibi egemenliğin sade TBMM eliyle değil, getirilen yeni kurumlar eliyle kullanılmak üzere ulusun olmasıydı.³⁴ Anayasayı daha çağdaş yapan bu değişiklik DP yönetiminin Meclisteki sayısal üstünlüğüne dayanarak basına, yargıya, üniversiteye ve güvenlik güçlerine baskı yapabildiği, demokratik olmayan yasalar çıkarabildiği anımsanarak yapılmıştı. Yasama, yine ikili Meclis üzerine geliştirilmiş, yargı organının tam bağımsızlığı ve Anayasa Mahkemesi kurulması öngörülmüştü. Güçlü bir yürütme organına yer veren³⁵ bu tasarıda da sosyal devlet anlayışı egemendi ama sosyal haklara ayrıntılara girilmeden, “devletin ödevleri” olarak yaklaşmıştı.³⁶

Her iki tasarısı da kuşkusuz büyük emek ürünü olmakla birlikte hazırlayanlar arasında kamuoyuna da yansiyen bazı anlaşmazlıklar yürürlüğe koyulmalarını engelleyince Anayasa'nın bir kurucu meclisin seçeceği yeni bir komisyonun hazırlaması kararlaştırıldı.

---

33 Soysal, Mümtaz, 1968. s.160

34 Sarıca, Murat, s.86-105

35 Tanör, Bülent, Anayasa Hukukunda Sosyal Haklar, İstanbul 1978, s.183

36 T.C. MBK Kanunlar Dergisi Cilt 43, 1961, s. 56-57; s. 266. Öğretim üyelerinin ancak seçimler yapıldıktan sonra üniversiteye dönebildiği bu olayın ayrıntıları için bkz: 147'ler Mes'elesi, Beyaz Kitap, İstanbul 1962

MBK'ni sarsan Emekli İnkılâp Subayları (Eminsular), 147'ler ve 14'ler sorunları

Yukarıda söz edilen anlaşmazlıklar Anayasayı geciktirirken, MBK üç olayla sarsıldı. Bunların ilki 235 general ve çoğu yüksek rütbeli yaklaşık 5000 subayın 2 Ağustos'ta 'Ordudaki kabarıklığı gidermek' gerekçesiyle emekli edilmesi; ikincisi 27 Ekim'de de 28i Ordinaryüs Profesör olan, çoğu araştırmaları ve yayınlarıyla dünyaca tanınmış, yabancı üniversitelerde de dersler vermiş, uluslar arası kurullardan bilim ödülleri almış, öğrencileri ve meslektaşları tarafından sevilen ve sayılan 147 öğretim üyesinin neden gösterilmeden işten alınmasıydı.³⁷ Üçüncü olaysa, MBK'nin daha kalıcı işler yapabilmek için uzun bir süre ülke siyasetini elde tutması gerektiğini öne süren Alparslan Türkeş ve 13 komite üyesinin yeni Anayasanın Türkeş'in karşı olduğu Kurucu Meclis çatısı altında hazırlanacağı kesinleşince ısrarlarını arttırmaları; 13 Kasım günü de emekli edilip yurt dışında çeşitli elçiliklere ateşe olarak atanmalarıydı. 14'ler haberiyle birlikte MBK'nin feshedildiği de duyurulurken birbirini izleyen bu şok gelişmeler kamuoyunu hem şaşırttı, hem ürküttü, bir çok kimseyi de küstürdü. Cemal Gürsel, halkın kaygılarını gidermek için hemen kurduğu 22 üyeli yeni MBK'nin aynı ilkelerle çalışacağını, Anayasanın kabul edilmesini izleyecek seçimle normal düzene döneceğini açıkladı. Ne var ki değinilen şaşırtıcı gelişmeler, DP'lilerin yargılandığı Yassıada duruşmalarının hiç umulmadığı kadar uzaması, beklenmeyen kararları ve hareketin kanayan yarası olan üç idamın da eklenmesinden sonra 27 Mayıs ve Komite halkın gözünde eski yerini bulamadı

Yepyeni bir sayfa: Kurucu Meclis ve Anayasa Komisyonu

Yeni MBK Anayasanın demokrasinin gereği olan geniş bir taban içinde hazırlanıp tartışıldıktan sonra halkoyuna sunulması için Devlet Başkanına, siyasi partilere ve türlü kurum ve kuruluşlara tanınan kontenjanlara seçilen kimseleri kapsayan Temsilciler Meclisi oluşturulmasını, ayrıca, bu meclisin ve MBK'nin üyelerini ve içeren Kurucu Meclis'in kurulmasını kararlaştırdı.³⁸ Bunun altyapısını hazırlamak görevi verilen Prof. Dr. Turhan Feyzioğlu ve kurduğu komisyonun kısa ve yoğun çalışması sonunda 12 Haziran tarihli ve 1 sayılı geçici Kanuna ek olarak 13 Aralık'ta onanan 44 maddelik yasayla, Anayasa ve seçim yasası hazırlamakla görevli Kurucu Meclis kuruldu.

37 T.C. Millî Birlik Komitesi Kanunlar Dergisi Cilt 43, 1961, 12 Haziran tarihli ve 1 No.lu geçici yasaya 157 ve 158 sayılı ekler, s. 356–364

38 "1924 tarih ve 491 sayılı Teşkilatı Esasiye Kanununun Bazı Hükümlerinin Kaldırılması ve Bazı Hükümlerinin Değiştirilmesi Hakkındaki 12 Haziran Tarihli ve 1 sayılı Geçici Kanuna Ek "Kurucu Meclis Teşkili Hakkında Kanun", Resmi Gazetede ilan: 16.12.1960, sayı 10682, Sayı: 157, Kabul tarihi 13.12.1961, T.C. Millî Birlik Komitesi Kanunlar Dergisi Cilt 43, 1961, s. 356–364

Kurucu Meclis bugünkü Meclis binasının ilk kez kullanıldığı 6 Ocak 1961 günü törenle açıldı. O gün Anayasa'yı ve seçim yasasını hazırlayacak 20şer kişilik iki komisyon seçildi. İlk toplantısını 10 Ocak günü yapan Anayasa Komisyonu, Ankara Üniversitesi DTCF Profesörlerinden Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü'nün de kurucusu ve müdürü Ord. Prof. Enver Ziya Karal'ı başkan seçti. Komisyondan Anayasa taslağının iki ay içinde Temsilciler Meclisi, MBK ve Kurucu Meclis birleşik oturumlarında tartışılmak üzere hazırlaması, gerek görülen düzeltmeler yapıldıktan sonra referandumla halkoyuna sunulacak duruma getirilmesi istenmişti. Anayasa Komisyonu çok yoğun çalışma dönemi içinde ilkin farklı ülkelerin anayasalarını, sonra önceki iki anayasa tasarısını inceleyip değerlendirdi. Öngörülen zamanda da beklenen tasarıyı tamamladı. 9 Mart günü Anayasa, Temsilciler Meclisi Genel Kurulunda tartışmaya açılmak üzere Meclis Başkanı Kazım Orbay'a sunuldu

1961 Anayasası hazırlanırken Türkiye'de ilk kez bu temel yasaya sadece vatandaşların temel haklarını sıralayarak güvenceye alan bir paket olarak yaklaşılmamıştı. Anayasa, sosyal devlet anlayışını öne çıkaran belge olarak ele alınmıştı.³⁹ Bunun devlete yurttaşların sadece sağlık ve gönencini sağlamaktan öteye, sosyal adalet içinde kalkınmayı sağlama yükümlülüğü getirdiği “sosyal ve iktisadi haklar ve ödevler” kısmında açıklanmıştı. Devletin ve tüm kurumların görev ve yetkileri açıkça belirlenmiş, Atatürk ilkelerinin her birine ayrı vurgu yapılarak bu ilkelerin rejimin temeli olduğu hatırlatılmıştı.

Maddeler görüşülürken en çok üzerinde durulan noktalar yeni getirilen kurumlar ve yetkileriydi. Kimi temsilciler Atatürk'ün Anayasasında bulunmayan bu maddelerin ulusun egemenliğini zedelediğini öne sürerken Komisyon sözcüleri tam tersine, bunların demokrasinin bekçileri olduklarını defalarca anlatmak zorunda kaldılar. En uzun görüşmeler Senatonun yetkileri, MBK üyelerinin Tabii Senatör olması ve en çok da çiftçinin topraklandırılması, iskân projeleri doğrultusunda bazı toprakların, ormanların ve kamu hizmeti niteliğindeki özel girişimlerin devletleştirilmesi konularında yapıldı. Bazıları tartışılırken anlaşmazlıklar çıktı. Bazı tartışmalar da uygulama hakkında duyulan kaygıyla sözcüklere odaklanmıştı. Örneğin “milli” sözünün altı ilkede geçen “milliyetçi” sözüyle değiştirilmesi istendiğinde bunun farklı, hatta şöven çağırışım getireceği açıklanmıştı. Aynı çerçevede, hiçbir ülkenin Anayasa'sında bulunmadığı öne sürülerek karşı koyulan bir söz de *kamulaştırma* olarak yaptırım kazanacak “millileştirme” idi. Bir başka tartışma da yabancı ülkelere Türkiye'nin sosyalist düzene gittiğini çağırıştıracağı gerekçesiyle “sosyal” sözcüğü için olmuş, hatta daha komisyon çalışmaları sırasında bundan Rusyanın yararlanmak isteyebileceği öne

39 Enver Ziya Karal'ın özel arşivinden

sürülerek Türkçe bir sözle değiştirilmesi önerilmişti. Hatta anayasa hazırlanırken komisyon çalışmalarına hiç karışmayan MBK'nin bu konudaki görüşü İçişleri Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Muharrem İhsan Kızıloğlu tarafından Karal'a iletilmişti. Komisyonsa, yabancıları dikkate alarak yapılan değişikliklerin zararlı olacağına birleşip kullanılan sözcüklerin korunmasını benimsemişti.⁴⁰ Aslında tartışmalar sırasında çıkan böyle sorunlar, çok sesli incelemenin doğal getirileri, demokrasinin de gereği idi.

Anayasa, 27 Mayıs Cumartesi günü Kurucu Meclis'te 262 kişinin katıldığı oylamada Cemal Madanoğlu oylamaya katılmadığından MBK üyelerinden 22'sinin, 32 üyesi oy kullanmayıp 2 üyesi (Orhan Köprülü ve Yekta Karamustafaoğlu) çekimser oy kullanan Temsilciler Meclisinin 238 üyesinin olumlu oylarıyla kabul edildi⁴¹

1961 Anayasasının özellikleri

1961 Anayasası, demokratik yönetimin en önde gereği olan kuvvetler ayrılığı ilkesi çerçevesinde geliştirilmişti. DP yönetiminin anayasa ihlallerinin bir kez daha yaşanmaması kaygısıyla hazırlandığından, başlangıcında yer verilen “Anayasa ve hukuk dışı tutumu ve davranışlarıyla meşruluğunu kaybetmiş bir iktidara karşı direnme hakkını kullanarak 27 Mayıs 1960 Devrimini yapan Türk Milleti” sözleri insanların her zaman zulme direnme hakkı olduğunu göstermekteydi.

Başlangıç, 157 madde ve 10 geçici maddeden oluşan Anayasada bu vurguyu güçlendirmek üzere çeşitli maddelerinde İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin 19, 20; İnsan Haklarının ve Temel Özgürlüklerinin Korunmasına İlişkin Avrupa Sözleşmesinin 10. ve 11. maddelerinde vurgulanan özgürlüklere⁴² yer verilmişti. Çok büyük özelliği, ulusun ancak TBMM eliyle kullanılabilen ulusal egemenliğin meclise bir tür denet olmak üzere kurulması öngörülen Anayasa Mahkemesi ve Senato başta olmak üzere “anayasanın koyduğu esaslara göre yetkili organlar eliyle” kullanabileceğiydi.⁴³ “Yetkili organlar”la kastedilen, Mecliste oy çoğunluğunu elde tutan siyasal partinin toplum üzerinde baskı kurmasını önleyecek Senato ve yargı güvencesi olan Anayasa Mahkemesiydi. Anayasaya göre Senato ile yasama organını ikili meclis haline getirilirken Anayasa Mahkemesi ve güvencesi altına koyulan hakim teminatı, yargı yetkisinin bağımsız mahkemelere bırakılmasıyla sağlanan yargı bağımsızlığı, Türkiye'yi kanun devleti yerine hukuk

40 Enver Ziya Karal'ın özel arşivinden

41 T.C. Kurucu Meclisi Tutanak Dergisi, Cilt 1 27, 21.6.1961 s. 109-130 Anayasanın Kurucu Meclis'te oylaması için bkz: Kazım Öztürk, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, s. 3927-37

42 Özden, Yekta Güngör, Direnme Hakkı, Sözcü, 3 Haziran 2020.

43 Sarıca, Murat, a.g.e. s. 160

devleti yapıyordu. Bu iki kurum ulusun egemenliği için partiler üstü denetim ve kontrol sağlayarak 1961 Anayasasını en ileri anayasalar arasına yerleştiren özellikti. DP döneminde yaşanan bunalımın tekrarlamasını önlemek üzere Yüksek yargı organı olarak kurulan Anayasa mahkemesine TBMM’nde çıkan yasaların ve Senato ve Temsilciler Meclisi’nin içtüzüklerinin tümünü veya belli maddelerinin anyasaya uygunluğunu denetleme görevi verilmesi, hatta başka mahkemelerin de belli koşullarda yasa hükümlerinin anayasaya uygunluğunu son karar anayasa mahkemesi tarafından verilmek üzere denetleyip anayasa mahkemesi kararına kadar uygulamayı durdurabilmesi, yargı bağımsızlığını pekiştiren hükümlerdi.⁴⁴

Anayasanın sosyal devlet ilkesini öne çıkaran başka bir özellik de maddelerinde devlet düzeninin ve vatandaşların yararını ayırarak ilkinde sağlanan özelliklere Kamu yararına, ikincisine ise toplum yararına sözcükleri ile farklılaştırarak yer verilmesiydi⁴⁵

Aynı çıkış noktasıyla üniversite özerkliği, basın özgürlüğü, sendikalar, toplu sözleşme, grev hakkı gibi çağdaş olgular, eşitliğin, demokrasinin, insan haklarının gereği ve güvencesi olarak Anayasada yer almıştı. Bu kurumlarla DP yönetiminde yaşandığı gibi iktidarın Cumhuriyetin dayanağı olan ilkelere, özellikle laikliğe sırt çevirmesin engel olunacağı Anayasanın Başlangıç kısmında “...millet egemenliğinin, Atatürk devrimlerine bağlılığın tam şuuruna sahip olarak; insan hak ve hürriyetlerini, milli dayanışmayı, sosyal adaleti, ferdin ve toplumun huzur ve refahını gerçekleştirmeyi ve teminat altına almayı mümkün kılacak demokratik hukuk devletini, bütün hukuk ve sosyal temellerle kurmak için” satırlarıyla da anlatılmıştı.

Referandum ve sonrası

Türkiye’de ilk kez yapılacak referandumla halkoyuna sunulacak olan 1961 Anayasası Türk toplumuna kişisel hak ve özgürlükler yönünden çok donanımlı olması, bunların yaptırımının en geniş güvencesiydi. *Devlet babanın* öngördüğünü sorgusuz kabul etme alışkanlığına sahip olan toplumun kendi çıkarlarına sahip çıkıp koruma alışkanlığını da getirecek bu Anayasayı iyi anlaması gerekiyordu. Bu nedenle Anayasanın kabul edildiği oturumda⁴⁶ referandumdan önce her ile üç Temsilciler Meclisi üyesinin gidip halka Anayasanın içeriğini anlatması kararlaştırıldı. Referandum için üç noktaya büyük önem verilmişti: İlki, toplumun anayasayı anlamasıydı. Bunun için Anayasa tıpkı genel seçim propagandası gibi bir tanıtımla topluma anlatılacaktı..

44 Tunaya, Tarık Zafer,1980. s. 146

45 Tunaya, Tarık Zafer, s. 171

46 T.C. Kurucu Meclisi Tutanak Dergisi, Cilt 1 27, 21.6.1961 s. 109-130

İkinci nokta, yüksek katılım, üçüncü nokta da yüksek sayıda “evet” oyu sağlanmasıydı. Olumlu oyların oranının yüksekliği Anayasanın yaşam güvencesi olacaktı.

Anayasa 9 Temmuz günü halkoyuna sunuldu, % 60.42 evet oyuyla kabul edildi ve hemen yürürlüğe girdi. 4 Eylül’de Kurucu Meclis lağvedildi. 15 Ekim’de yapılan genel seçimlerden tam on gün sonra yeni meclis çalışmalarına başladı.

Bugün geriye bakıldığında Anayasanın getirdiği güvencelere karşın neredeyse kıl payı sayılabilecek kabul edilmesinin ardında görülen, Türkiye’yi çağdaş hukuk devleti yapacak maddeler ve kurumlarla donanmış bu Anayasanın beklenen toplumsal desteği bulamadığıdır. Bu, oylamaya katılanların bir kısmının Anayasaya 27 Mayıs yönetiminin, ordunun hatta CHP’nin anayasası olarak yaklaşmasının getirisiidir. DP yanlıları, Yassıada mağdurları, ilk günlerde hemen kışlasına döneceğini söyleyen askerinin gitgide siyasete ısındığını gözleyerek bir baskı rejiminden başkasına geçildiğini düşünmeye başlayan ve **evet** oyları kadar, kabul edilmemesi için sürdürülen yoğun propagandadan etkilenen bazı halk kesimleri de olumsuz oy kullanmıştı.⁴⁷

Anayasa Komisyonu üyesi Ord. Prof. Dr. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, Anayasayı “Türk halkının insanlık, haysiyet ve haklarını ve fikir ve vicdan hürriyetini koruyan demokratik bir düzen içinde ekonomik bir planla kalkınabilmesinin şaşmaz reçetesidir” sözleriyle anlatmıştı. Komisyon Başkanı Enver Ziya Kanal’da “Anayasaların yürütülmesi onların hazırlanışından daha önemlidir, canlılıkları, yaşayışları, sözün kısası değerleri yürütülüş tarzına bağlıdır. Buna göre Anayasamızı bilmek ve anlamak, yönetenler ve yönetilenler için toptan ve temelli bir vazifedir” diyerek her türlü sömürünün önünde dikilen Anayasayı bekleyen tehlikeler için bir tür uyarı yapmıştı.⁴⁸

Sosyal devlet ilkesi üzerine yapılandığı için toplumsal açıdan ileri bir model olan 1961 Anayasasının sorunsuz uygulanabilmesi için ‘bu Anayasa ile kabul edilmiş olan organ, kurum ve kurulların kuruluş ve işleyişleriyle ilgili yasaların Meclisin ilk toplantısından başlayarak en geç altı ay içinde, konulması belirtilen yasaların da en geç iki yıl içinde çıkarılması gerektiği’ Geçici 7. maddeyle belirtilmişti. Bununla birlikte uyarlamalar öngörülen zaman diliminde gereğince yapılmadığından, referandumla kabul edilen şekliyle ancak on yıl uygulanabildi. Türkiye’nin temel ilkelerini örseleyecek nice yasa tasarısının önünde laikliğin, ulusal bütünlüğün ve egemenliğin sarsılmasını önleyen bir kalkan gibi durması her türlü çıkar çevresinin beklentilerinin gerçekleşmesini engelledi. Böylece 10

47 Enver Ziya Karal’ın özel arşivinden

48 Öztürk, Kazım, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, Cilt I s. XV-XVI; s. XII-XIV

yıl sonra toplumsal sıkıntılar doğurduğu öne sürülen Anayasada değişiklikler yapılmaya başlandı. Kimi zaman bol geldiği, kimi zaman lüks olduğu öne sürülerek maddelerinin değiştirilmesi defalarca tekrarlandı. 12 Mart döneminde en yetkili ağzlar tarafından gerekirse rafa kaldırılabilceği söylendi, sonunda büsbütün kaldırıldı.

***

Türkiye’de yöneten ve yönetilende sosyal içgüdü olarak da tanımlanabilen siyasal etik oluşmasına ortam sağlayan⁴⁹ 1961 Anayasası, ülkeye kazandırdığı getirdiği kurumlar ve bireysel hak ve özgürlükler açısından çok önemli bir çağdaşlaşma belgesidir. 27 Mayıs hareketinin, tarih perspektifi olmadığından⁵⁰ ve gerçekleştiği ortamda ülkedeki kötü gidişi durdurmaktan öteye askeriyle sivilikle toplumu daha yüksek bir bilinç düzeyine yükseltmek gibi bir hedef taşımadığından, ülke yönetimine yeni bir yön veremedi. Bu yönde ilerlemelere kapıyı ancak 1961 Anayasası açtı.

Anayasa, maddeleriyle değilse de içeriğiyle topluma yeni bir kültür bilincine sahip olma zorunluluğu getirdi. Toplumda kurumlarını gereğince değerlendirecek bakış açısı olmadığı, bunun için bilgi birikiminin ve özgür düşüncenin gelişmesin çok önemli olduğu ortaya çıkınca yayın patlaması oldu.

Anayasanın olanak sağladığı düşüncüyü ifade özgürlüğüyle toplum, o zamana kadar okuyup öğrenemediği düşünceleri tanıma, bunları yazılı sözlü anlatabilme ve yeni düşünceler geliştirme olanağını buldu. Özellikle gençler sayıları her gün artan telif veya çeviri yapıtlara büyük bir açlıkla sarıldılar ve alabildiğine genişleyen ufuklara uzandılar. Ne var ki ekonomik açıdan güçsüz bir ülke olmanın da ürünü olan bir bakışla türlü görüşler incelenirken ekonomiyi en önde yer tuttukça, toplumu tarihsel, sosyal, kültürel ve ekonomik niteliklerle kucaklayan Atatürk ilkelerinin ve Türk devriminin hak ettiği ve layık olduğu şekilde araştırılmasından ve anlaşılmasından bir kez daha uzaklaşıldı. Oysa bu ilkeler, batıda yüzyıllarda oluşan ve batıyı geliştiren değerlerin hepsinin büyük düşünce ve bilgi ürünü olan ve bilime dayandırılan sentezlerle Türk toplumuna sunulmasıydı. Bilinçli bir şekilde benimsenmesi de bilgi ve emek gerektiriyordu. Ne var ki, 1938–1960 yılları arasında devrim yönünde veya karşısında duygular çok taze olduğundan, her tutum ve davranışta bu ilkelerin hesaba katılmak zorunluluğu yaşanması, 1970’lerden sonra Atatürk’ün en çok da gönüllerden silinmesine yol açtı.⁵¹ Onun yönlendirmesinde gelişen aydınlanmayı öğrenmek yerine

49 Tunaya, Tarık, s. 164

50 Sinanoğlu, Suat, Türk Hümanizmi, Ank. 1980, IX

51 Sinanoğlu, Suat, 1980. s IX

yeni uyanan heyecanlarla tanımaya henüz başlanan ithal modellere sarılmak, uygunluğunu savunmak, özlemini yansıtmak gibi kolay bir yol seçildi. En çok ekonomik modeller üzerine gelişen tartışmalar ve çıkan anlaşmazlıklarla laiklik, devletçilik, milliyetçilik ilkeleri türlü türlü yorumlanarak hırpalandı. Yorumlar sağ veya sol şemsiyeler altında çoğaldıkça, böylece, toplum kavram kargaşasına sürüklenince, yine gençlik sokağa döküldü. Toplumu kesin çizgilerle bölen bu kargaşaların sokaklarda yankılanmasından kimi siyasetçilerin yaralanmaya kalkması, çok kan dökülmesine yol açtı. Bunun üzerine yaşananları toplumu geliştirecek büyüme sancıları olduğu görülemeyerek bir kez daha demokratik kurumları çalıştırıp yaratılan bunalımı çözmektense hoşla gitmeyen seslerin susturulmasına ve baskıyla sokakların boşaltılmasına yönelmenin seçilmesi, 60lı yıllarda artık Atatürk ilkelerini ve Türk devrimini anlamaktansa öncekilere göre farklı yorumlamaya yönelen askeri 12 Eylül 1981’de yönetime taşıdı. Sonunda 1961 Anayasasını yürürlükten kaldıran, 27 Mayıs’ı da tarih kitaplarından çıkartan bu yönetim oldu.

Bir kez daha vurgulamak gerekir ki yürürlüğe koyulduğu zaman Anayasanın getirilerinin önemini halkın bir kesimi algılayabilmişse topluma tuttuğu ışık, Türkiye’de Anayasal kültür oluşumunun yolunu, bu kültürle birleşen kurumları da bağımsız, saygın, insanca yaşamak yönünde geri dönüşü olmayacak ilerleme getirmiştir. Bunun içindir ki Atatürk’ün dudaklarda en çok dolaştığı, ama ilkelerinin en çok göz ardı edildiği 12 Eylül hareketinin laik eğitimden verilen ödünlerle Cumhuriyetin temel ilkelerini örseleyen 1982 Anayasasında bile 1961 Anayasasının demokrasiyi ve toplumsal güvenliği koruyan ilkeleri göz ardı edilememiştir. Bu bağlamda, bireysel ve toplumsal hak ve özgürlükler açısından çok önemli bir çağdaşlaşma belgesi olan 1961 Anayasasının getirdiği yüksek yargı kurumları bugün hâlâ Türkiye Cumhuriyeti’nin demokratik niteliğinin ve çağdaş hukuk devleti kimliğinin güvencesi olmayı sürdürmektedir.